

Povijesno-demografska obilježja romskog stanovništva na sisačko-banovinskom području od 1890. do 1910.¹

Danijel Vojak

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Hrvatska

e-mail: danijel.vojak@pilar.hr

ORCID: 0000-0003-2545-2225

Filip Tomić

Arhiv HAZU, Zagreb, Hrvatska

e-mail: ftomic@hazu.hr

ORCID: 0000-0002-6914-6142

SAŽETAK Romsko stanovništvo živi na hrvatskim područjima od druge polovine XIV. st. Vlasti na hrvatskim područjima započele su krajem XVIII. st. s popisivanjem romskog stanovništva kako bi na temelju tih demografskih podataka razumjele položaj Roma. Brojni metodološki problemi prilikom popisivanja Roma predstavljali su određeni izazov hrvatskim vlastima koje su tu metodologiju popisivanja nastojale unaprijediti za vrijeme prvih moderno provedenih popisa stanovništva od 1880. godine. Istraživanjem je obuhvaćena analiza demografskih obilježja romskog stanovništva na sisačko-banovinskom području u razdoblju od 1890. do 1910., ponajprije njihov broj i prostorni razmještaj, vjerska struktura, obrazovna struktura (pismenost) i spolna struktura. Izbor razdoblja temeljio se na dostupnosti arhivske građe iz triju popisa stanovništva koji su provedeni u ovom razdoblju, a koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu.

Ključne riječi: Romi, Sisak, Banovina, povijest, demografija.

¹ Ovaj znanstveni rad nastao je unutar znanstvenog projekta „Znanstveno istraživanje povijesti Roma na sisačkom području“ koji je 2021. vodio i proveo dr. sc. Danijel Vojak iz Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar. Ovim putem posebno zahvaljujem kolegicama i kolegama iz Državnog arhiva u Sisku na pomoći u istraživanju.

1. Uvod

Romsko stanovništvo danas čini jednu od najstarijih manjinskih skupina u Republici Hrvatskoj, a njihov trenutni broj pokazat će popis stanovništva koji je proveden krajem 2021. godine. Upravo je pitanje utvrđivanja broja Roma bilo jedno od pitanja s kojim su se susretale vlasti na hrvatskim područjima kao dio njihove politike reguliranja njihova zakonodavnog i socioekonomskog položaja. Slična problematika bila je prisutna i kod drugih vlasti u europskim državama. Povijesno-demografski položaj Roma na hrvatskim područjima podjednako je nedovoljno istražen kao i njihova druga povijesna obilježja. Upravo izostanak znanstvenih istraživanja na povijesno-demografskom području čini jedan od razloga nastanka ovog rada. Analizom će se obuhvatiti sisačko-banovinsko područje na kojemu je povijest romskog stanovništva, zbog izostanka znanstvenih istraživanja, gotovo nepoznata. Razdoblje istraživanja fokusirano je na posljednja desetljeća prije raspada Austro-Ugarske Monarhije, točnije obuhvatit će razdoblje od 1890. do 1910. Izbor razdoblja temeljio se na dostupnosti arhivske građe iz triju popisa stanovništva koji su provedeni u ovome razdoblju na području Kraljevina Hrvatske i Slavonije, a koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu. Istraživanje će analizirati demografska obilježja Roma na ovom području, ponajprije njihov broj i prostorni razmještaj, vjersku, spolnu i obrazovnu strukturu (pismenost). Kako bi razumjeli romska povijesno-demografska obilježja na sisačko-banovinskom području bit će ih potrebno usporediti na razini Zagrebačke županije te na razini Kraljevine Hrvatske i Slavonije.

2. O području, razdoblju, izvorima i literaturi

Potrebno je navesti kako će analizirano područje u radu obuhvatiti sisačko-banovinsko područje. U kontekstu geografskih granica ovog područja ono čini prostor većim dijelom današnje Sisačko-moslavačke županije sa sjedištem u Gradu Sisku. Samo geografsko područje Banovine obuhvaća područje jugozapadno od Siska u sastavu današnje Sisačko-moslavačke županije, između Save i donjih tokova Une, Kupe i Gline (pritok Kupe) (Leksikografski zavod Miroslava Krlež, 2021.; Matas, 2004.: 48-53). Razdoblje istraživanja obuhvaća vrijeme od 1890. do 1910. godine kada je ovo područje činilo dio Zagrebačke županije i nalazilo se unutar Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Kako se granica Banovine mijenjala tijekom povijesnih razdoblja, istraživanje će obuhvatiti područja kotareva unutar Kraljevina Hrvatske i Slavonije, a ona su: Dvor, Kostajnica, Glina, Petrinja, Vrginmost, dijelove kotara Novske (upravna općina Jasenovac) te gradovi Sisak i Petrinja.

Dosadašnja znanstvena istraživanja povijesti Roma na hrvatskim područjima i dalje su nedovoljna i nesustavna da bi se omogućilo izdavanje jedne cjelovite historiografske sinteze. Takav izostanak interesa hrvatske historiografije, kao i drugih znanstvenih područja u Hrvatskoj, na sličnoj je razini istraživanja u odnosu na većinu drugih eu-

ropskih historiografija od kojih tek neke u posljednjih nekoliko desetljeća pojačano istražuju ovu tematiku (Vojak, 2005a: 421-438; Vojak, 2009.: 103-128; Vojak, Tomić, 2012.: 213-240; Vojak, 2017a, 385-406). Slijedom toga, o povijesti Roma na lokalnim razinama nije se sustavno istraživalo što je i slučaj za sisačko-banovinsko područje. Upravo takav izostanak znanstvenih radova bio je jedan od poticaja za izradu ovoga rada.

Istraživanje se ponajprije temelji na analizi popisa stanovništva koji su provedeni od 1890. do 1910. u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Popisi stanovništva značajan su izvor za proučavanje povijesti stanovništva jer pridonose razumijevanju demografskih, gospodarskih i društvenih obilježja određene skupine stanovništva. U kontekstu povijesti Roma na hrvatskim područjima upravo su popisi stanovništva jedan od izvora kojima se „kompenzira“ nedostatak drugih izvora o njihovoj povijesti. I na ovom povijesno-demografskom području istraživanja romskog stanovništva nisu provedena sustavna znanstvena istraživanja (Vojak, 2004a: 701-728; Vojak, 2015.: 91-103). Ovo istraživanje temelji se na većinom neobjavljenoj građi iz Hrvatskog državnog arhiva u fondu Republičkog zavoda za statistiku Socijalističke Republike Hrvatske unutar kojeg se čuvaju popisi stanovništva od 1857. do 1948. godine. Dio rezultata popisa stanovništva objavljen je u statističkim publikacijama Kraljevskog zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu, poput *Statističkog godišnjaka Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, sv. I (-1905.) (Zagreb, 1913.) i sv. II (1906. – 1910.) (Zagreb, 1917.), *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1900. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji – glavni rezultati po upravnim općinama* (Zagreb, 1902.), *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1914.) i dr. Kako bi se usporedio broj Roma na hrvatskim područjima s onim na razini Austro-Ugarske Monarhije, analizirane su publikacije statističkih stručnjaka poput Carla Freiherra von Czoerniga, Adolfa Fickera, Huga Franza Bracchellia i dr. (Czoernig, 1861.; Ficker, 1869.; Bracchelli, 1872.).

3. Iz povijesti Roma na sisačko-banovinskom području do kraja Prvog svjetskog rata

Romi se na hrvatska područja doseljavaju najkasnije u drugoj polovini XIV. st., ponajviše se pritom zadržavajući na urbanim područjima Dubrovnika i Zagreba. U XV. st. primjetno je njihovo migracijsko širenje na druga obalna područja: Šibenik i Pulu. Vojnom aktivnošću osmanlijskih trupa na sinjskom području kao dio njihove vojske spominju se i Romi (Vojak, 2017b: 47-54). Prisustvo Roma na sisačko-banijskom području zabilježeno je 1740-ih god. kada je knez Jozef Radovanović dozvolio Romu Malu Raletiću naseljavanje na području sela Maje. Naseljavanje Roma izazvalo je kod tamošnjih seljaka nezadovoljstvo te su se požalili zagrebačkom biskupu zbog toga jer je bio „krivovernik“ i kako im ne bi „naškodio“ (Dabić, 1988.: 37). Zatim se spominje romsko naseljavanje vojnog komuniteta Petrinja početkom XIX. st. kada vojnokrajiske vlasti na tom području naseljavaju tri romske obitelji. Romima je dana zemlja

na kojoj su mogli živjeti i podignuti nastambe te mogućnost obavljanja „društveno korisnih poslova“ i mogućnost obrtničkog obrazovanja. Ovaj pokušaj sedenterizacije Roma većinom je bio neuspješan jer vojne vlasti zajedno s komunitetskim vlastima nisu uspjele spriječiti kriminalitet Roma (poput krađa, prostitucije), a dio Roma se odselio u drugoj polovini XIX. st. (Golec, 2003.: 160, 162; Golec, 2004.: 60; Golec, 2003.: 175). Zatim je potrebno napomenuti kako najkasnije do sredine XIX. st. na hrvatska područja dolazi veći broj Roma u sklopu njihove migracije iz rumunjskih kneževina Vlaške i Moldavije gdje se tamošnji Romi oslobađaju (emancipiraju) od ropskog položaja u kojemu su bili od XIV. do XV. st. Ovaj dio Roma činio je posebnu skupinu koja se razlikovala od dotadašnjih skupina na hrvatskim područjima prema jeziku (govore starorumunjskim dijalektom ljimba d' bjaš), zanimanjima (većinom se bave obradom drva i izradom korita i drugih raznih drvenih predmeta za kućanstvo). Danas se ova skupina Roma prema jeziku naziva Bajašima, a prije ih se na hrvatskom prostoru nazivalo Koritarima (Vojak, 2021.: 353-378; Radosavljević, 2016., 185-195).

Vlasti na hrvatskim područjima krajem XVI. st. započele su s politikom zakonske regulacije položaja Roma koja se od XVII. st., posebice od strane Hrvatskog sabora, usmjeravala na politiku represivne asimilacije Roma u većinsko stanovništvo (Vojak, Kovačev, 2018.: 50-55). Takva politika posebno je bila izražena u drugoj polovini XVIII. st. za vrijeme vladavine carice Marije Terezije i njezinog sina Josipa II. koji su nizom reformi nastojali asimilirati Rome (npr. zabranom korištenja njihova imena, zanimanja, običaja, jezika, oduzimanjem djece i njihovim odgajanjem u kršćanskim obiteljima i sl.). Takva politika nije imala većih uspjeha u asimilaciji Roma na hrvatskim područjima, prvenstveno zbog otpora lokalnih vlasti u njenom provođenju (Vojak, 2013.: 197-215; Vojak, 2016a: 187-203; Vojak, Kovačev, 2016.: 662-670; Vojak, 2016b: 90-100). Od druge polovine XIX. st. vlasti na hrvatskim područjima donosile su brojne odredbe o Romima kojima ih se nastojalo prisiliti na sjedilački način života te spriječiti kretanje stranih nomadskih skupina na njihovu području (Vojak, 2005b: 145-162; Vojak, 2016b: 90-100).

Lokalne vlasti na sisačko-banovinskom području slijedile su navedene zakonske odredbe o Romima nastojeći, prema njima, ponajprije spriječiti njihovo kriminalno djelovanje.

Romi su nerijetko bili osumnjičeni da su počinili određena kriminalna djela, posebno se to odnosilo na krađu konja. To je bio slučaj s Romom Josom Šajnovićem koji je u svibnju 1891. uhićen pod sumnjom da je ukrao konja jednom seljaku iz Blinjskog kuta (općina Gradusa) (*Banovac*, 23. 5. 1891.: 3). Zanimljiv je slučaj iz veljače 1914. u kojem je Romkinja Mara Nikolić osumnjičena da je uspjela „gatanjem i kojekakvim maštanimajama“ „izmamiti“ određenu svotu novaca, hranu i kućanski pribor. Romkinja Mara Nikolić ubrzo je bila uhićena u Mošćenici, sporno stečena imovina bila joj je zaplijenjena, a pritom su u komentaru tog slučaja u *Novom Banovcu* navelo kako:

„(...) ovo neka je dobra lekcija našem lahkovjernom gradjanstvu, jer ćemo – do-
godi li se u buduće što slična – biti prisiljeni izaći s potpunim imenima dotičnih
lahkovjernih (...)“ (*Novi Banovac*, 21. 1. 1914.: 3).

Slični slučajevi prijevare koje su činili Romi nad neromskim stanovništvom na ovom području događali su se relativno često, o čemu je izvještavao lokalni list *Banovac* (*Banovac*, 1917.: 2; *Banovac*, 1918.: 3). U ovom kontekstu potrebno je napomenuti kako u slučajevima kada je počinitelj nekog nedjela bio Rom, njegovo porijeklo tada se u novinama često navodilo kao bitna karakteristika, dok kod počinitelja neroma, percipirano etničko porijeklo nije se u tolikoj mjeri isticalo (Vojak, 2004b: 365, 371-372, 377-378). Osim toga, jedan dio problema o kojemu se pisalo u tadašnjim novinama predstavljali su Romi za vrijeme sajмова na ovom području gdje su bili optuživani za narušavanje javnog reda i mira, kriminalno djelovanje (npr. varanje, ilegalna preprodaja) i kao određena prijetnja u širenju zaraznih bolesti. Tako su petrinjske gradske vlasti pozivale na sprečavanje dolaska Roma na sajmove, gdje su bili optuživani za razne prijevare nad tamošnjim stanovništvom (*Banovac*, 27. 4. 1895.: 3). Petrinjske gradske vlasti početkom 1911. propisale su određene mjere uslijed pojave zaraznih bolesti kod stoke (slinavka i šap). Između ostalog, odredile su da je za vrijeme trajanja bolesti na gradskom području zabranjeno „svako kućarenje te skitanje cigana i prosjaka po gradu“ (*Banovac*, 1. 1. 1911.: 4). Zatim su se lokalne vlasti u odnosu prema Romima susretale s pitanjem nelegalnog boravka Roma na njihovu području te su ih protjerivale u mjesto koje im je bilo određeno kao zavičajno. Tako je bio slučaj sa „slavonskim“ Romima krajem svibnja 1893. koji su bili osumnjičeni od strane gradskih oružnika za krađu konja u selu Cerje (u blizini Lekenika), a bili su uhićeni na području Nove Gradiške. U tom kontekstu u *Banovcu* je istaknuta potreba da se:

„ (...) već radi jedine javne sigurnosti bilo bi skrajnje vrijeme da se pojedini Cigani zadržavaju ih u onom mjestu gdje su nadležni jer time će se predusresti mnogoj opačini (...)“ (*Banovac*, 10. 6. 1893.: 3).

Nerijetki su bili slučajevi sukoba između neromskog i romskog stanovništva na sisačko-banovinskom području u ovom razdoblju. Tako se spominje slučaj iz studenog 1910. kada su Romi zlostavljali jednog obrtnika u selu Mala Gorica zbog čega su bili uhićeni i pritvoreni u petrinjski zatvor (*Banovac*, 5. 11. 1910.: 2). Sličan nasilni slučaj dogodio se sljedeće godine krajem kolovoza kada su putnike prilikom odmora u Gvozdanskom, na putu između Gline i Dvora, napali tamošnji Romi zbog čega su bili uhićeni i pritvoreni (*Banovac*, 2. 9. 1911.: 2). Takvi sukobi događali su se i na drugim područjima Kraljevine Hrvatske i Slavonije u tom razdoblju, a većinom su uzrokovani optužbama prema Romima da su počinili razne vrste prijevera i krađa nad seoskim stanovništvom koje ih je većinom negativno percipiralo kao okorjele kriminalce, varalice, otimače djece, bespoličare i sl. (Vojak, 2004b: 363-383).

4. Romske skupine na sisačko-banovinskom području do kraja Prvog svjetskog rata

Potrebno je napomenuti da su se na prostoru Hrvatske i Slavonije nalazile brojne romske skupine koje su se međusobno razlikovale prema jeziku, načinu života, običajima, vjeri, zanimanju, podrijetlu, i sl. Sami nazivi romskih skupina i njihovo razlikovanje odraz je određene razine neromske („izvanjske“) etničke konstrukcije, a nije odraz njihova samoizjašnjavanja jer su oni sebe nazivali (i smatrali) „Ciganima“.² U tom kontekstu potrebno je analizirati podjelu romskih skupina koju je Franjo Fancev 1912. objavio u *Narodnim novinama*, opisujući njihovu kulturu, jezik i povijest (Vojak, 2005a, 421-438; Vojak, 2009.: 103-128; Vojak, 2017a: 385-406). Fancev tako opisuje tri skupine Roma: Kolompari ili Kotlari (nomadsko pleme, govore romskim jezikom s indijskim narječjem i bave se popravkom kotlova, trgovinom konja i prošnjom), Koritari (sjedilačko pleme, govore rumunjskim jezikom, nose romsku odjeću, izrađuju korita i kućanske predmete) i Drobni kovači (sjedilačko pleme, trgovci konjima i glazbenici, govore umjetnim – „gegavačkim“ jezikom) (Fancev, 18. 11. 1912.: 3; Fancev, 19. 11. 1912.: 3). Drugi znanstvenici u ovom su razdoblju i prostoru razlikovali su tri romske skupine: Turske Cigane, Rumunjske Cigane i Karavlas. Turski Cigani bili su na prostoru gornjeg Pokuplja, Baranje i Bačke i govorili su arhaičnim ciganskim jezikom. Rumunjski Cigani dijele se na nomadske (čergaše) koje žive na prostoru od Podunavlja do Podravine, dok sjedilački (stalno naseljeni) Romi žive na prostoru istočne Hrvatske i Srijema. Obje romske skupine govore poluromaniziranim ciganskim narječjem. Za razliku od njih, Karavlas i živjeli na prostoru gornje Posavine i Like i govorili su rumunjskim jezikom (Horvat, 1942.: 749). Na temelju ovih podataka može se zaključiti da su u međuratnoj Hrvatskoj živjele veće skupine Rumunjskih Cigana ili Koritara (Hefe, 1890.: 742-743), Turskih Cigana i Kolompara, a međusobno su se razlikovali jezikom, običajima, zanimanjem i sl.

Za sisačko područje u ovom razdoblju jednu od značajnijih skupina činili su Romi Bajaši koji su se tada nazivali „Ciganima koritarima“. Ova skupina Roma naseljava se na hrvatska područja s područja rumunjskih kneževina Vlaške i Moldavije u prvoj polovini XIX. st. Pripadaju skupini Vlaških Roma koji su doseljavanjem na područja rumunjskih kneževina Vlaške i Moldavije bili porobljeni od strane plemića (bojara), državnih vlasti i Crkve. Potrebno je napomenuti kako je njima bilo zabranjeno govoriti romskim jezikom zbog čega su ga zaboravili i preuzeli tamošnji rumunjski jezik. Zbog toga se dolaskom na hrvatska područja koriste starorumunjskim dijalektom „Ijmiba d bjaš“ (Sorescu-Marinković, 2011.: 45-59). Ferdo Hefe opisuje „cigane Koritare“ na širem sisačkom području poput područja u Stručcu, Gušću i Lonjskoj dolini pritom navodeći:

² Više o pitanju korištenja naziva „Cigan“, „Rom“ i drugih imena za romsko stanovništvo vidi (Matras, 2015., 1-38.).

„ (...) Koritari su siromašni ljudi, a žive kod nas gotovo svagdje, gdje ima topolove šume. U Stručcu, Gušču i u lonjskopoljskih topolicih stanaju u privremenih kolibah i šatorih koritarske obitelji, pa sjekirom, pilom, makljim i teslom izradjuju iz topolovine žlice, kuhače, tvorilca, zdjele, struganje, šcipe i korita; ili kako oni vele, izradjuju: lingure, majeri, muždavi, trokuri i trocemari (molde)...(...)...gdje je izgleda, da će dulje moći ostati, sagrađe si od pletera kućice, koje omažu klakom, pa bi čovjek u prvi mah mislio, da su im to pećnice. Malo dalje još je jedan pleter, kamo robu naslažu (...)“ (Hefe, 1890.: 742).

5. Ukratko o popisima romskog stanovništva na hrvatskim područjima do 1890.

Prvi poznati popis romskog stanovništva na hrvatskim područjima proveden je od 1781. do 1783. i to kao dio jozefinskih popisa romskog stanovništva u Habsburškoj Monarhiji u sklopu reformske politike tadašnjih habsburških vlasti koje su nastojale asimilirati ih u većinsko društvo (Czoernig, 1857.: 189; Schwicker, 1883., 62-67; Vojak, 2016a: 187-203; Vojak, Kovačev, 2018.: 285-304). Tada je u Hrvatskoj i Slavoniji popisano između 1323 Roma (1781.) i 657 Roma (1783.) što je činilo tek nekoliko posto romskog stanovništva u Habsburškoj Monarhiji (Schwicker, 1883.: 62-67, 74-75; Czoernig, 1857.: 188-189).

Tablica 1.

Popis romskog stanovništva u Habsburškoj Monarhiji, Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 1780. – 1783.

	Habsburško carstvo	Kraljevina Hrvatska i Slavonija	Postotni udio Roma iz Kraljevine Hrvatske i Slavonije u Habsburškoj Monarhiji	županija Srijemska	županija Požeška	županija Križevačka	Županija Virovitička
1780.	33 501						
1781.	38 312	1323	3.45%	407	166	102	648
1782.	43 772	1220	2.78%	416	156	26	622
1783.	30 241	657	2.17%	471	186	0	0

Izvori: Czoernig, 1857.: 188-189; Matasović, 1928.: 201.

Nakon 1783. romsko stanovništvo nije poznato da su se Romi posebno ili kao dio nekog (šireg) popisa stanovništva popisivalo do 1850. godine. Dio statističkih analitičara u Monarhiji procjenjivao je broj romskog stanovništva u austrijskoj državi od 30 000 do 110 000. Upravo takva razlika u procjenama broja Roma sugerira kako državne vlasti nisu uspijevale utvrditi točan (stvaran) broj Roma (Czoernig, 1857.: 189; Paulus, 1832.: 52; Schwicker, 1883.: 75). U popisu stanovništva iz 1850. u Hrvatskoj i Slavoniji popisano je 1456 Roma. Najviše je Roma popisano u Osječkoj županiji, dok u Riječkoj i Požeškoj županiji nije popisani niti jedan Rom. Potrebno je napomenuti kako su prilikom provođenja ovog popisa stanovništva uočljivi brojni metodološki problemi zbog čega se njihovi podaci moraju koristiti s oprezom (Serdar, 1951.: 198).

Tablica 2.

Broj Roma u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji prema popisu stanovništva 1851.

Županija Zagrebačka	Broj Roma	Županija Riječka	Broj Roma
K. Zagreb	7	Bakar	-
Obćina Zagrebačka		Grad Rijeka	-
K. Karlovačka	2	K. Delnice	-
K. Jastrebarsko	103	Ukupno	-
K. Sisak	7		
K. Svet. Ivan	1	Županija Varaždin	
K. Samobor		K. Varaždin	18
Ukupno	120	K. Čakovec	75
		K. Krapina	9
Županija Križevačka		K. Klanjec	-
K. Koprivnica	20	Ukupno	102
K. Križevci			
Ukupno	20	Županija Osječka	
		K. Virovitica	95
Županija Požeška		K. Osijek	277
K. Pakrac	-	K. Đakovo	345
K. Požega	-	K. Vukovar	497
Ukupno	-	Ukupno	1214
		Ukupno (svi)	1456
		Ukupno Ugarska	18 864
		Ukupno Austrijsko Carstvo	83 769

Izvor: *Narodne novine*, 21. 1. 1851.; *Narodne novine*, 3. 9.1851., br. 201: 3; Czoernig, 1856.: 60.

Tablica 3.

Romi u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, Ugarskoj i Austro-Ugarskoj prema popisima stanovništva 1857. i 1869. (bez Vojne Krajine)

Godina	Kraljevina Hrvatska i Slavonija	Ugarska	Austro-Ugarska
1857.	1570	62 200	146 100
1869.	2392	150 000	151 400

Izvor: Czoering, 1856.: 36-39; Ficker, 1869.: 90-97; Bracchelli, 1872.: 3; Matković, 1873.: 33, 44-45; Matković, 1874.: 32-34, 149, 166, 175-176.

Na cjelokupnom području Habsburške Monarhije provedeni su 31. listopada 1857. i 31. prosinca 1869. opći popisi stanovništva. U oba ova popisa stanovništva nije se nalazila rubrika „narodnost“ ili „materinski jezik“. Popisivala se dob, spol, vjeroispovijest („religionbekanntniss“), zanimanje, mjesto pripadnosti te prisutnost ili odsutnost osobe (Serdar, 1951.: 199). No, prema procjenama statističkih stručnjaka, poput K. F. Czoerniga (ravnatelj državnog statističkog ureda u Beču), na području Hrvatske i Slavonije 1857. živjelo je 1570 Roma što je činilo tek manji postotak od 141 560 Roma na području Ugarske i Transilvanije. Adolf Ficker procijenio je kako je 1857. u Hrvatskoj i Slavoniji živjelo 2522 Roma (Czoering, 1856: 36-39; Ficker, 1869.: 90-97; Bracchelli, 1872.: 3; Matković, 1873.: 33, 44-45; Matković, 1874.: 32-34, 149, 166, 175-176).

Popisi stanovništva provedeni u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju od 1857. do 1910. mogu se smatrati prvim moderno provedenim popisima stanovništva. Ovi popisi stanovništva provedeni su zadnjeg dana u prosincu 1880., 1890., 1900., 1910., a sadržavali su rubriku „materinski jezik“ („muttersprache“). U toj rubrici popisane su sljedeće skupine stanovništva s obzirom na njihov materinski jezik: hrvatsko ili srpsko, slovensko, češko, slovačko, rusinsko, rusko, poljsko, bugarsko, njemačko, mađarsko, rumunjsko, talijansko, cigansko te „drugi koji jezik“ i „ostali“ (Zoričić, 1883.; Zemaljski statistički ured, 1902.; Zemaljski statistički ured, 1914.). Preko te rubrike pokušala se odrediti narodnost pojedinca, no postojala je razlika između austrijskog i ugarskog djela Monarhije. U ovim popisima bilo je obuhvaćeno i romsko stanovništvo te njihovi podaci o vjeri, pismenosti, dobi i spolu. Od popisa stanovništva iz 1890. popisivalo se romsko stanovništvo ovisno o načinu života (stalno naseljene, odnosno putujuće Cigane) (Zemaljski statistički ured, 1902.: Prilog IV).

6. Demografska obilježja romskog stanovništva na sisačko-banovinskom području u razdoblju 1890. do 1910.

Istraživanje u radu fokusirano je na analizu demografskih obilježja romskog stanovništva, tj. stanovništva popisanog kao pripadnici „ciganskog“ materinskog jezika na sisačko-banovinskom području u razdoblju od 1890. do 1910. Kriterij za odabir razdoblja temeljio se na dostupnoj relevantnoj arhivskoj građi koja sadrži podatke na temelju kojih se može provesti cjelovita znanstvena analiza. Svakako je potrebno napomenuti kako se podaci iz tih popisa stanovništva (1890., 1900. i 1910.) moraju koristiti s oprezom jer nije bila izrađena precizna metodologija popisivanja romskog stanovništva s obzirom na to da je dio njih i dalje živio nomadskim načinom zbog čega postoji mogućnost da uopće nisu bili popisani. Također, tadašnji statistički stručnjaci primjećivali su različito izjašnjavanje kod Roma u kategoriji „materinskog jezika“:

„ (...) podatci o ciganima ne mogu služiti nikakvu iztraživanju, jer se je za popisa, kako se je kome svidjelo, jednome naznačio materinski jezik ciganski, drugome rumunjski, trećemu hrvatski, te se pogreške nisu dale ni naknadno izpraviti (...)“ (Zoričić, 1883.: 63).

No, unatoč određenim metodološkim nedostacima nameće se potreba da se na temelju dostupnih i do sada nedovoljno poznatih statističkih podataka analiziraju demografska obilježja romskog stanovništva u razdoblju od kraja XIX. st. do početka XX. st. u Hrvatskoj i Slavoniji. Ovim istraživanjem nastoji se doprinijeti boljem razumijevanju demografske povijesti romskog stanovništva.

7. Broj Roma na sisačko-banovinskom području, 1890. – 1910.

Broj Roma na sisačko-banovinskom području kretao se od 170 Roma (1890.), 64 Roma (1900.) do 225 Roma (1910.). Primjetno je kako je njihov broj u trideset godina na ovom području bio dinamičan, tj. broj Roma opadao je u razdoblju između 1890. i 1900., da bi se za nekoliko puta povećao u razdoblju od 1900. do 1910. To se zasigurno može objasniti manjkavom metodologijom popisivanja. Jedan od takvih metodoloških problema odnosi se na činjenicu da je dio romskog stanovništva sve do popisa iz 1900. pribrojavan rumunjskom stanovništvu jer se dio Roma (Koritara ili Bajaša) izjašnjavao za rumunjski kao materinski jezik (Zemaljski statistički ured, 1914.: 52). Na sisačko-banovinskom području tada je živjela romska skupina Koritari (danas nazvana Bajašima) koji su se koristili starorumunjskim dijalektom, a ne romskim jezikom. Udio romskog stanovništva na sisačko-banovinskom području u ovom razdoblju bio je između 30% (1890.), 11% (1900.) i 14% (1910.) od ukupnog broja Roma na razini Zagrebačke županije. Istodobno, udio Roma na sisačko-banovinskom

području u ukupnom njihovu broju na razini Hrvatske i Slavonije³ iznosio je tek nekoliko posto: 3% (1890.), 0,8% (1900.) i 2% (1910.) što govori kako je ovo područje bilo slabo naseljeno romskim stanovništvom u ovom razdoblju. Iz navedenih podataka moguće je uočiti kako je u analiziranom razdoblju gotovo cjelokupno romsko stanovništvo živjelo na ruralnim područjima, što je bilo primjetno kod većine Roma u Hrvatskoj i Slavoniji. Najviše Roma živjelo je na sisačkom i petrinjskom području, a najmanje na području kotareva Dvor i Kostajnica. Niti jedan Rom nije bio popisano u ovom razdoblju na području upravne općine Jasenovac. Moguće je da su upravo kotarevi uz samu granicu s Bosnom i Hercegovinom bili slabije naseljeni romskim stanovništvom kao posljedica vojne granice s Osmanlijskim Carstvom, no takvu pretpostavku potrebno je dodatno potkrijepiti znanstvenim istraživanjem o položaju Roma u Vojnoj Krajini na tom području.

³ Potrebno je navesti kako postoji određena diskrepancija u broju Roma u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji između neobjavljenih podataka iz popisa stanovništva 1900. i 1910. s onim podacima koji su objavljeni u dvama svescima *Statističkog godišnjaka kraljevine Hrvatske i Slavonije*. Tako u neobjavljenim popisnim podacima ukupni broj Roma za 1900. je 7204, a u 1910. je 12 272 (Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, kut. 24, 27). U objavljenim podacima u prvom i drugom svesku *Statističkog godišnjaka* kao ukupni broj Roma za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju za 1900. god. naveden je 7207, a za 1910. god. 12 267 (Zemaljski statistički ured, 1913: 24-35; Zemaljski statistički ured, 1917: 23-24). Znači, u službeno objavljenim podacima za 1900. god. navedeno je tri više Roma od broja navedenog u neslužbenim popisnim podacima, dok je za 1910. god. u službenim podacima navedeno pet manje u odnosu na broj Roma naveden u neslužbenim popisnim podacima. Slična diskrepancija u podacima postoji i na razini Zagrebačke županije za 1910. U neobjavljenim podacima kao ukupni broj Roma u Zagrebačkoj županiji za 1910. god. navedeno je 1612 Roma (Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, kut. 10, 24, 27). Međutim, za 1910. god. u objavljenim podacima naveden je broj od 1610 Roma (Zemaljski statistički ured, 1913: 24-35; Zemaljski statistički ured, 1917: 23-24). Konkretno, radi se o 192 popisana Roma u gradu Karlovcu iskazana u neobjavljenom popisu stanovništva (Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, kut. 27) naspram 191 popisano u objavljenom popisu (Zemaljski statistički ured, 1917: 23) te o jednom popisanoj Romu u gradu Petrinji u neobjavljenom popisu stanovništva (Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, kut.27), koji nije popisano u objavljenoj statističkoj publikaciji (Zemaljski statistički ured, 1917: 23). Ovakva diskrepancija između neslužbenog brojeva i službeno objavljenih brojeva Roma iz popisa može se smatrati neznatnom jer ona ne utječe značajnije na analizu demografskih obilježja Roma na sisačko-banovinskom području u ovom razdoblju. No, istodobno navedena diskrepancija ukazuje na određene metodološke nedostatke u tadašnjem popisivanju romskog stanovništva, kao i na različit način prikazivanja podataka u arhivskom izvoru i objavljenoj publikaciji, koji ne omogućuju potpunu sumjerljivost podataka. U kontekstu ovog rada analiza će biti fokusirana na neobjavljene podatke iz fonda Republički zavod za statistiku SRH zbog metodološke dosljednosti u analizi građe te zbog većih mogućnosti koje nam u analizi demografskih i socijalnih pokazatelja pruža neobjavljeni popis stanovništva. Naime, neobjavljeni popis omogućava nam da se u analizi „spustimo“ do razine upravnih općina (u objavljenoj publikaciji podaci su izneseni samo do razine kotareva), kao što nam omogućava i detaljniju usporedbu i „križanje“ podataka klasifikacije stanovništva prema vjeroispovijesti i materinskom jeziku, a u slučaju Roma omogućava nam i iznošenje podataka o obrazovnoj strukturi (u objavljenoj statističkoj publikaciji po pitanju klasifikacije stanovništva prema pismenosti Romi su svrstane u „ostale“).

Tablica 4.

Broj Roma na sisačko-banovinskom području, 1890. – 1910.

Kotarevi, Gradovi	Upravne općine	1890.	1900.	1910.
Dvor	Dvor		2	
Glina	Gradac Mali		1	
	Bučica			32
	Klasnić			5
	Kraljevčani			32
Kostajnica	Staza			18
Petrinja	Pračno	44		
	Gradusa			16
	Mošćenica			80
	Sunja			8
Sisak	Topolovac	48		
	Martinska Vas	57		
	Sela		2	
	Palanjek		14	18
	Letovanić		9	1
	Kratečko		35	
Vrginmost	Bovič	21		
	Topusko			15
Grad Petrinja			1	
Grad Sisak				
Ukupno sisačko - banovinsko područje		171	63	225
Ukupno Županija Zagreb		574	601	1610
Ukupno Kraljevina Hrvatska i Slavonija		4893	7204	12272

Izvori: Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, kut. 10 (1890.)/ kut. 24 (1900.) / kut. 27 (1910.)

8. Vjerska struktura romskog stanovništva na sisačko-banovinskom području, 1890. – 1910.

Prema popisima stanovništva provedenim u razdoblju od 1890. do 1910. na sisačko-banovinskom području romsko stanovništvo većinom se izjašnjavalo kao pripadnici rimokatoličke vjeroispovijesti. Prema popisu stanovništva iz 1880. Romi su u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji većinom bili pravoslavne vjeroispovijesti (2513 Roma = 72%), a manji dio njih bio je rimokatoličke vjeroispovijesti (969 Roma = 28%) (Zoričić, 1883.: 22-41). U popisu stanovništva iz 1890. od ukupno popisanih 170 Roma na ovom području, 133 se izjasnilo kao pripadnicima rimokatoličke vjeroispovijesti (78%), a 37 kao pripadnicima pravoslavne vjeroispovijesti⁴ (22%). U sljedećem popisu stanovništva iz 1900. porastao je udio Roma rimokatoličke vjeroispovijesti na sisačko-banovinskom području jer se tada

⁴ U analiziranim popisima stanovništva od 1890. do 1910. u popisnim obrascima kao vjeroispovijest navodila se „grkoistočna“ što se odnosi na pravoslavnu vjeroispovijest.

59 Roma izjasnilo kao pripadnicima te vjeroispovijesti (92%), a tek petero pripadnicima pravoslavne vjeroispovijesti (8%). U popisu stanovništva iz 1910. od ukupno popisanih 225 Roma na ovom području, njih se 208 izjasnilo pripadnicima rimokatoličke vjeroispovijesti (92%), a 17 Roma pripadnicima pravoslavne vjeroispovijesti (8%).

Ako se usporede podaci o vjeroispovijesti Roma na razini Zagrebačke županije u odnosu na sisačko-banovinsko područje u razdoblju od 1890. do 1910., primjećuje se kako postoji sličnost u njihovoj vjerskoj strukturi. Tako se većina Roma u Zagrebačkoj županiji većinski izjasnila kao pripadnicima rimokatoličke vjeroispovijesti (1890. god. 90%; 1900. god. 99%; 1910. god. 94%), a manji dio njih pripadnicima pravoslavne vjeroispovijesti (1890. god. 8%; 1900. god. 0,6%; 1910. god. 6%). No, ukoliko se usporede podaci o vjeroispovijesti Roma na razini Kraljevine Hrvatske i Slavonije u odnosu na sisačko-banovinsko područje u razdoblju od 1890. do 1910., primjećuje se kako postoje različitosti u njihovoj vjerskoj strukturi. Tako se na razini Kraljevine Hrvatske i Slavonije većina Roma izjasnila pripadnicima pravoslavne vjeroispovijesti (1890. god. 69%; 1900. god. 55%; 1910. god. 53%), a manjina pripadnicima rimokatoličke vjeroispovijesti (1890. god. 31%; 1900. god. 44%; 1910. god. 47%)

Tablica 5.

Vjerska struktura Roma na sisačko-banovinskom području, 1890. – 1910.

Kotarevi, Gradovi	1890.			1900.				1910.			
	Pravoslavni	Rimokatolići	Grkokatolići	Pravoslavni	Rimokatolići	Grkokatolići	Ostali	Pravoslavni	Rimokatolići	Grkokatolići	Ostali
Dvor					2						
Glina				1					69		
Kostajnica								17	1		
Petrinja	10	34							104		
Sisak	26	79		4	56				19		
Vrginmost	1	20							15		
Grad Petrinja					1						
Grad Sisak											
Ukupno sisačko - banovinsko područje	37	133		5	59			17	208		
Ukupno Županija Zagreb	46	541		5	596			97	1515		
Ukupno Kraljevina Hrvatska i Slavonija	3379	1500	14	3997	3203	1	3	6507	5749	15	1

Izvori: Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, kut. 10 (1890.)/ kut. 24 (1900.) / kut. 27 (1910.).

9. Obrazovna struktura romskog stanovništva na sisačko-banovinskom području, 1890. – 1910.

Visoka razina nepismenosti Roma na sisačko-banovinskom području bila je dio takve negativne obrazovne strukture na razini Kraljevina Hrvatske i Slavonije u popisu stanovništva iz 1880. Tako su prema objavljenim podacima iz tog popisa gotovo svi Romi bili nepismeni te se, u usporedbi s drugim narodnostima, romsko stanovništvo najviše izjasnilo da ne zna ni čitati ni pisati. Takva razina nepismenosti bila je primjetna i kod Roma i kod Romkinja (Zoričić, 1883.: 84). Iz popisa stanovništva od 1900. do 1910. dostupni su podaci koji se odnose na obrazovanu strukturu romskog stanovništva na sisačko-banovinskom području. Od ukupno popisanih 64 Roma na ovom području 1900. svi su bili nepismeni. U sljedećem popisu stanovništva iz 1910. samo se dvoje Roma izjasnilo da su potpuno pismeni, a svi ostali da ne znaju ni pisati ni čitati, tj. da su potpuno nepismeni. Usporedbom podataka o obrazovnoj strukturi Roma sa sisačko-banovinskog područja s onim na području Zagrebačke županije uočljiva je slična negativna obrazovna struktura. Tako je većina Roma bila nepismena (1900. god. 99,9%; 1910. god. 98%), a manji dio bio je potpuno pismen (1900. god. 0,01%; 1910. god. 1,7%). Slična obrazovna struktura romskog stanovništva zabilježena je i na razini Kraljevina Hrvatske i Slavonije. Tako je većina Roma bila nepismena (1900. god. 98%; 1910. god. 97%), a ostali Romi bili su pismeni (1900. god. 2%; 1910. god. 3%).

Tablica 6.

Obrazovna struktura Roma na sisačko-banovinskom području, 1890. – 1910.

Kotarevi, Gradovi	Upravne općine	1900.						1910.					
		Muškarci			Žene			Muškarci			Žene		
		Pismeno	Pismeno - djelomično	Nepismeno	Pismeno	Pismeno - djelomično	Nepismeno	Pismeno	Pismeno - djelomično	Nepismeno	Pismeno	Pismeno - djelomično	Nepismeno
Dvor	Dvor			2									
	Gradac Mali			1									
Glina	Bučica								18				14
	Klasnić								3				2
	Kraljevčani								16				16
Kostajnica	Staza								12				6
Petrinja	Pračno												
	Gradusa								9				7
	Mošćenica								38				42
	Sunja							1	3				4

Kotarevi, Gradovi	Upravne općine	1900.						1910.					
		Muškarci			Žene			Muškarci			Žene		
		Pismeno	Pismeno - djelomično	Nepismeno	Pismeno	Pismeno - djelomično	Nepismeno	Pismeno	Pismeno - djelomično	Nepismeno	Pismeno	Pismeno - djelomično	Nepismeno
Sisak	Topolovac												
	Martinska Vas												
	Sela			1			1						
	Palanjek			6			8			9			9
	Letovanić			3			6	1					
	Kratečko			18			17						
Vrginmost	Bovič												
	Topusko								8				7
Grad Petrinja						1							
Ukupno sisačko - banovinsko područje				31			33	2		116			107
Ukupno Županija Zagreb			2	277			322	19	2	766	9	1	815
Ukupno Hrvatska i Slavonija		127	4	3557	46	2	3468	216	17	6141	98	6	5794

Izvori: Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, kut. 24 (1900.) / kut. 29 (1910.).

Tablica 7.

Obrazovna struktura romskog stanovništva u usporedbi s drugim narodnostima prema popisima stanovništva u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1880.

	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
	Potpuna pismenost		Djelomična pismenost		Nepismenost	
Romi	10	1	0	0	1781	1687
Hrvati ili Srbi	200 810	112 736	3690	8488	648 199	738 430
Česi	5026	3290	51	212	2625	3380
Slovaci	1375	773	109	203	3298	3320
Talijani	1132	350	7	7	630	278
Rusini	313	134	29	71	1092	1188
Slovenci	5162	3355	117	519	5755	5194

Izvor: Zoričić, 1883.: 84.

10. Spolna struktura romskog stanovništva na sisačko-banovinskom području, 1890. – 1910.

Prema analiziranim neobjavljenim materijalima iz popisa stanovništva od 1890. do 1910. može se prikazati spolna struktura romskog stanovništva na sisačko-banovinskom području. U popisu stanovništva iz 1890. od ukupno popisanih 170 Roma na ovom području, bio je popisano 101 Rom (59%) i 69 Romkinja (41%). U sljedećem popisu stanovništva iz 1900. bilo je popisano više Romkinja (33 Romkinja ili 52% od ukupno popisanih Roma) od Roma (31 Rom ili 48% od ukupno popisanih Roma). U popisu stanovništva iz 1910. ponovno je više popisano Roma (117 Rom ili 52% od ukupno popisanih Roma) od Romkinja (108 Romkinja ili 48% od ukupno popisanih Roma). Iz navedenih podataka primjetno je kako je postojala mala razlika u spolnoj strukturi romskog stanovništva na sisačko-banovinskom području u analiziranom razdoblju.

Spolna struktura iz popisa stanovništva iz 1880. god. pokazuje da je u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji romsko stanovništvo u razdoblju 1880. – 1910. bilo podjednako zastupljeno prema spolnoj pripadnosti. Tako je od ukupno popisano romskog stanovništva bilo 51% Roma i 49% Romkinja. U sljedećem popisu stanovništva iz 1890. identičan je postotni omjer Roma (51%) u odnosu na Romkinje (49%) što je bio slučaj i u popisu stanovništva iz 1900. god. kada je bilo popisano 51% Roma i 49% Romkinja. U popisu stanovništva iz 1910. god. primjetno je manje povećanja udjela Roma (52%) u odnosu na Romkinje (48%) na razini Kraljevine Hrvatske i Slavonije (Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, kut. 10, 24, 27). Slična spolna struktura zabilježena je i na području Zagrebačke županije. Tako je 1890. god. popisano više Roma (52%) u odnosu na Romkinje (48%). No, u popisima stanovništva iz 1900. god. i 1910. god. popisano je više Romkinja (1900. god. 54%; 1910. god. 51%) u odnosu na Rome (1900. god. 46%; 1910. god. 49%). Iako postoje manje razlike u spolnoj strukturi Roma na sisačko-banovinskom području u usporedbi s onim na razini Zagrebačke županije i Kraljevine Hrvatske i Slavonije, može se zaključiti kako spolna struktura romskog stanovništva ukazuje na ravnomjerni omjer.

Tablica 8.

Spolna struktura Roma na sisačko-banovinskom području, 1890. – 1910.

Kotarevi, Gradovi	Upravne općine	1890.		1900.		1910.	
		Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Dvor	Dvor			2			
Glina	Gradac Mali			1			
	Bučica					18	14
	Klasnić					3	2
	Kraljevčani					16	16
Kostajnica	Staza					12	6
Petrinja	Pračno	29	15				
	Gradusa					9	7
	Mošćenica					38	42
	Sunja					4	4
Sisak	Topolovac	28	20				
	Martinska Vas	35	22				
	Sela			1	1		
	Palanjek			6	8	9	9
	Letovanić			3	6		1
	Kratečko			18	17		
Vrginmost	Bović	9	12				
	Topusko					8	7
Grad Petrinja				1			
Ukupno sisačko - banovinsko područje		101	69	31	33	117	108
Ukupno Županija Zagreb		307	280	278	322	787	825
Ukupno Hrvatska i Slavonija		2508	2385	3688	3519	6369	5898

Izvori: Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, kut. 10 (1890.)/ kut. 24 (1900.) / kut. 27 (1910.).

11. Zaključak

Romsko stanovništvo živi na hrvatskim područjima najkasnije do druge polovine XIV. st. kada se naseljava kao dio migracija s područja jugoistočne Europe. Njegova povijest na hrvatskim područjima i danas je nedovoljno znanstveno istražena. Jedan od mogućih izvora za istraživanje povijesti Roma na hrvatskim područjima predstavljaju popisi stanovništva, a prvi takvi popisi provodili su se od druge polovine XVIII. st. Državne vlasti su od 1857. započele provoditi moderne popise stanovništva iako su se i dalje susretale s brojnim metodološkim problemima u provođenju popisivanja romskog stanovništva, posebice imajući na umu njihov nomadski način života i skrivanje vlastitog etničkog identiteta (etnička mimikrija). U radu su analizirani popisi stanovništva od 1890. do 1910. koji su provedeni u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Fokus analize bio je na sisačko-banovinsko područje, koje je tada obuhvaćalo područje kotareva Dvor, Glina, Petrinja, Sisak, Vrginmost i dijelove kotara Novska te gradove Sisak i Petrinja. Jedan od razloga za odabir ovog područja jest što je povijest Roma na tom području i danas gotovo u potpunosti neistražena. Istraživanje je pokazalo kako je tek nekoliko stotina Roma živjelo na ovom području, ponajviše na sisačkom i petrinjskom području. Gotovo svi Romi živjeli su na ruralnim područjima, a tek nekoliko njih živjelo je u Gradu Petrinji. Većina Roma bila je rimokatoličke vjeroispovijesti, a manjina pravoslavne vjeroispovijesti. Na temelju daljnje demografske analize popisa stanovništva vidljivo je kako su gotovo svi Romi bili nepismeni, a takva razina obrazovanja prisutna je i kod Roma i kod Romkinja. Spolna struktura Roma bila je gotovo ujednačena s malo većim brojem Roma u odnosu na Romkinje. Navedena analiza popisa romskog stanovništva u razdoblju od 1890. do 1910. ukazuje na to kako su Romi bili marginalni dio stanovništva sisačko-banovinskog područja, a daljnje analize njihove demografske strukture u popisima stanovništva od 1921. zasigurno mogu pridonijeti boljem razumijevanju njihove povijesti na ovom području.

Literatura

1. Bracchelli, H. F. (1872). *Statisische Skizze der Oesterreich-Ungarische Monarchie*. Leipzig: Hinrichs.
2. Czoernig, K. F. von (1856). *Die Vertheilung der Voelkerstaemme und deren gruppen in der Oesterreichischen Monarchie (sprachgranzen und sprachinseln)*. Wien: Aus der Kaiserlich-Koeniglichen Hof- und Staatsdruckerei.
3. Czoernig, K. F. von (1857). *Ethnographie der Oesterreichischen monarchie*, Wien: K.-K. Hof- und staatsdruckerei, vol. 3.
4. Dabić, Vojin S. (1988). Stanovništvo Banske krajine od kraja XVII do kraja XVIII veka, u: Roksandić, D. i Kolar-Dimitrijević, M. (Ur.). *Glina: glinski kraj kroz stoljeća*. Glina: Skupština općine, 30-37.
5. Fancev, F. (1912). Iz prošlosti i sadašnjosti cigana. *Narodne novine*, 18. 11. 1912., br. 267: 3 / 19. 11. 1912., br. 268: 3.

6. Ficker, A. (1869). *Die Völkerstämme der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, ihre Gebiete, Grenzen und Inseln*. Wien: In Commission bei A. Prandel.
7. Golec, I. (2003). Stanovništvo vojnog komuniteta Petrinje i njegova socijalno-vjerska struktura (1777. – 1871.), u: Buczynski, A.; Kruhek, M. i Matković, S. (Ur.). *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 154-163.
8. Golec, I. (2004). Stanovništvo vojnog komuniteta Petrinje i njegova socijalno-vjerska struktura (1777. – 1871.). *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, 34. – 36.: 47-62.
9. Golec, I. (2003). *Vojni komunitet Petrinja kao gospodarsko i prosvjetno-kulturno središte Banske krajine: (1777. - 1871.)*. Sisak: Državni arhiv u Sisku; Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
10. Hefele, F. (1890). Koritari. *Vienac*, 22 (46): 742-743.
11. Horvat, V. (1942). Cigani, u: *Hrvatska Enciklopedija*, sv. 3 (Boja-Cleveland), Zagreb: Hrvatski izdavačko bibliografski zavod, 748-751. (suautori: Petar Skok, , Božidar Širola, Rade Uhlík, Antun Medven).
12. Matas, M. (2004). Banovina: demografski razvoj i problemi nerazvijenog dijela Hrvatske. *Hrvatski geografski glasnik* 66 (2): 47-68.
13. Matras, Y. (2015). *The Romani Gypsies*. Cambridge: The Belknap Press od Harvard University Press.
14. Matasović, J. (1928). Cigani u doba terezijanstva i josefinizma. *Narodna starina*, 7 (2/17): 200.201.
15. Matković, P. (1873). *Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih odnošajih: spomenica za svjetsku izložbu u Beču 1873, na poziv visoke kr. Hrvatsko-Slavonske zemaljske vlade*. Zagreb: Štamp. D. Albrechta.
16. Matković, P. (1874). *Geografsko - statistički nacrt Austro-Ugarske monarhije*. Zagreb: Tisk. Lj. Gaja.
17. Paulus, M. (1832). *Neueste statistich-geographische beschreibung des Königreichs Ungarn Croatien, Slavonien und der ungarischen Militar-Grenze*. Leipzig: Otto Wigand.
18. Radosavljević, P. (2016). Romi Bajaši u Hrvatskoj, u: Pišković, T. i Vuković, T. (Ur.): *Drugi. Alteritet, identitet, kontakt u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi. Zbornik radova 44. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagrebačka slavistička škola - Hrvatski seminar za strane slaviste, 185-195.
19. Schwicker, J. H. (1883). Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen, u: *Die Volker Österreich - Ungarns*, sv. 12. Wien: Teschen Karl Prochaska.
20. Serdar, V. (1951). Popis stanovništva u hrvatskim krajevima godine 1857, *Statistička revija*, 1 (2): 197-208.
21. Sorescu-Marinković, A. (2011). Imagining the Past, Creating Identity: the Case of the Bayash. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 59 (2): 45-59.
22. Vojak, Danijel (2004a). Romsko stanovništvo u popisima stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1850.-1910. *Časopis za suvremenu povijest*, 36 (2): 701-728.

23. Vojak, D. (2004b). Odnos između seoskog i romskog stanovništva na području Hrvatske i Slavonije, 1900.-1910. *Sociologija sela: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 42 (165 – 166/ 3 - 4): 363-383.
24. Vojak, D. (2005a). Doprinos Franje Fanceva u proučavanju povijesti romskog stanovništva na prostoru Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 14 (3/77): 421-438.
25. Vojak, D. (2005b.). Zakonsko reguliranje položaja romskog stanovništva na području banske Hrvatske, 1873.-1918. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, (27): 145-162.
26. Vojak, D. (2009). Prvi hrvatski romolozzi: Mara Čop, Franjo Fancev, Vladimir Redenšek i Antun Medven. *Biobibliographica*, 3: 103-128.
27. Vojak, D. i Tomić, F. (2012). O proučavanju nacionalnih manjina u hrvatskoj historiografiji na primjeru Historijskog zbornika (1948 - 1990), u: Agičić, D. i Janković, B (Ur.). *Jaroslav Šidak i hrvatska historiografija njegova vremena*. Zagreb: FF Pres, Društvo za hrvatsku povjesnicu, 213-240.
28. Vojak, D. (2013). Iz povijesti Roma u 18. stoljeću: Nikola Škrlec Lomnički o Romima u spisima Status actualis, Projectum i Descriptio. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, (31): 197-215.
29. Vojak, D. (2015). *Romi u Prvom svjetskom ratu u Hrvatskoj 1914. – 1918*. Zagreb: Romsko nacionalno vijeće.
30. Vojak, D. (2016a). Legal provision on the Roma population in Croatia and Slavonia from Maria Theresia to Franz Joseph I, u: Kropf, R. i Polster, G. (Ur.). *Die Volksgruppe der Roma und Sinti bis 1938: Tagungsband der 34. Schlaininger Gespräche 14. bis 18. September 2014* Eisenstadt : Landesmuseum Burgenland, 187-203.
31. Vojak, D. (2016b). The Stance of the Authorities and Public in the Kingdom of Croatia and Slavonia towards the Roma Populations during the First World War, in: Kyuchukov, H.; Marushiakova, E. and Popov, V. (Eds.). *Roma: Past, present, future*. München: Lincom, 90-100.
32. Vojak, D. i Kovačev, N. (2016). Romi na hrvatskom prostoru, u: Čoralić, L.; Horbec, I.; Katušić, M.; Klaužer, V.; Novosel, F.; Radoš, R. (Ur.). *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru: Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 662-670.
33. Vojak, D. (2017a). Počeci hrvatske romologije: Od Filipa Ivana Vezdina do Franje Fanceva. *Studia ethnologica Croatica*, 29 (1): 385-406.
34. Vojak, D. (2017b). Romi u hrvatskim zemljama u 14. i 15. stoljeću. *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci*, 19 (1): 47-54.
35. Vojak, D. i Kovačev, N. (2018). Sigismund Luksemburški i Romi na početku 15. stoljeća. *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci*, 20 (1): 50-55.
36. Vojak, D. i Kovačev, N. (2018). Teresian and Josephine reform efforts in the regulation of the socioeconomic position of Roma in Croatia and Slavonia. *Povijesni prilozi*, 55: 285-304.
37. Vojak, D. (2021). Suffering of the Bayash in Independent State of Croatia During World War II, in: Sorescu-Marinković, A.; Kahl, T.; Sikimić, B (Eds.). *Bayash Studies: Researching "Our People*. Berlin: Frank & Timme GmbH, 353-378.

Izvori

Neobjavljeni izvori

Hrvatski državni arhiv, sign. HR-HDA-367, Republički zavod za statistiku SRH.

Objavljeni izvori

1. *Narodne novine* (1851). Prilog („Zemaljski pregled pučanstva godine 1851 popisnog“). *Narodne novine*, 21. 1. 1851., 16.
2. *Narodne novine* (1851). Ukupni pregled stanovništva godine 1851 u krunovini Hrvatskoj i Slavoniji. *Narodne novine*, 3. 9. 1851., 3.
3. Zemaljski statistički ured (1913). *Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije*, sv. 1 (1905). Zagreb: Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu.
4. Zemaljski statistički ured (1917). *Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije*, sv. 2 (1906. – 1910.). Zagreb: Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu.
5. Zoričić, Milovan (1883.). *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Tiskara Narodnih Novinah.
6. Zemaljski statistički ured (1902). *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1900. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji – glavni rezultati po upravnim općinama*. Zagreb: Zemaljski statistički ured.
7. Zemaljski statistički ured (1914). *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Zemaljski statistički ured.

Online izvori

Leksikografski zavod Miroslava Krležje (2021). „Banovina“, Hrvatska enciklopedija Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5741>. (Pregledano 21.listopada 2021.).

Periodika:

- Banovac* (1891). Uhićen. 23. 5. 1891: 3.
Banovac (1893). Kradja konja, 10. 6. 1893: 3.
Banovac (1895). Ciganska družba, 27. 4. 1895: 3.
Banovac (1910). Ciganski zulum, 5. 11. 1910: 2.
Banovac (1911). Oglas, 1. 1.1911: 4.
Banovac (1911). Isprebijali putnike, 2. 9. 1911: 2.
Banovac (1917). Ciganski poslovi, 8. 12. 1917: 2.
Banovac (1918). Ciganske prevare, 1. 6. 1918: 3.
Novi Banovac (1914). Ciganski posao, 21. 1. 1914: 3.

Historical and Demographic Characteristics of the Roma Population in the Sisak-Banovina Area from 1890 to 1910

Danijel Vojak

Institute of Social Science Ivo Pilar, Zagreb, Croatia

e-mail: danijel.vojak@pilar.hr

Filip Tomić

Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts, Zagreb, Croatia

e-mail: ftomic@hazu.hr

Abstract

The Roma population has been living in Croatian areas at the latest since the second half of the 14th century. The authorities in Croatian territories began at the end of the 18th century with the conscriptions of the Roma population, and they did so in order to understand the position of the Roma on the basis of these demographic data. Numerous methodological problems in the Roma census posed a challenge to the Croatian authorities, who sought to improve this census methodology from the first modern censuses in 1880. The research included an analysis of the demographic characteristics of the Roma population in the Sisak-Banovina area in the period 1890 – 1910, primarily their number and spatial distribution, religious structure, educational structure (literacy) and gender structure. The choice of the period was based on the availability of archival material from the three censuses conducted in this period, which is part of archival fund in the Croatian State Archives.

Key words: Roma, Sisak, Banovina, history, demography.